

УДК 821.162.1 Грабовський М.
DOI 10.35433/2220-4555.22.2024.fil-1

Ірина Андерсон,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри східноєвропейських мов
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-7013-079X
iryna-rudenko@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА ПРОБЛЕМАТИКА ЛИСТІВ МІХАЛА ГРАБОВСЬКОГО

У цьому дослідженні здійснено аналіз листування й проаналізовано перебіг життя, умови, світоглядні переконання М. Грабовського, його наміри та життєві прагнення. З'ясовано почасти причини його основних принципів світогляду, ставлення до родини та роботи, ведення господарства, буденні справи, події тощо, оскільки епістолярій митця надзвичайно багато розкриває не лише для уявлення про перебіг особистого життя, а й поглиблює знання епохи, поступу художньої, філософсько-естетичної та суспільної думки, взаємин між діячами доби. Висвітлено соціально-побутову проблематику в епістолярній спадщині польського літературного критика, письменника, громадського діяча Міхала Грабовського на таких рівнях: економічно-побутові питання, питання дружби, сімейні перипетії, світоглядні засади та суспільно-політична діяльність. Особливо численною групою новин у першій категорії є відомості про справи цукроваріння та пов'язані з цим заняття: клопоти з доставкою цукрових буряків, про посуху, що завдала численних збитків і т. ін. Часом автор описував свій душевний стан та фізичні хвороби.

Упродовж усього періоду листування М. Грабовський цінував друзів і намагався тісно з ними спілкуватися. Навіть наприкінці життя здійснив спробу знову відновити переписку із Ю. Б. Залеським після перерви у 26 років. Найменш численну групу відомостей становить інформація про сімейні перипетії, проте тут можна знайти відомості про членів родини, їхнє життя та повсякденні події. У листуванні М. Грабовського вражає наполегливість, сумлінність та відвертість, якою просякнутий кожен рядок. Загальний характер його кореспонденцій має почасти песимістичний темперамент. Із листування відомо, що М. Грабовський був одним зі співзасновників Сільськогосподарського товариства, опікувався побудовою дзвіниці при Київському костьолі, директором банку та членом археографічної комісії.

Ключові слова: епістолярій, соціально-побутова проблематика, світогляд, життєві постулати, життєві наміри.

Iryna Anderson. Problematyka społeczna i domowa listów Michała Grabowskiego.

W opracowaniu podjęto próbę wyodrębnienia i zbadania przebiegu życia, warunków, światopoglądów M. Grabowskiego, jego zamierzeń i aspiracji życiowych w jego korespondencji. Częściowo udało się poznać przyczyny jego podstawowych zasad światopoglądu, stosunku do rodziny i pracy, zarządzania gospodarką, sprawami życia codziennego, wydarzeniami itp., gdyż epistolografia artysty ujawnia wiele nie tylko dla idei przebiegu życia osobistego, ale także pogłębia wiedzę o epoce, postępie myśli artystycznej, filozoficzno-estetycznej i społecznej, relacjach między postaciami epoki. Problematyka społeczna i codzienna w korespondencji polskiego krytyka literackiego, pisarza, osoby publicznej Michała Grabowskiego uwypuklana jest na następujących płaszczyznach: kwestie gospodarcze i domowe, sprawy przyjaźni, perypetie rodzinne, zasady

światopoglądowe oraz działalność społeczno-polityczna. Najlichnieszą grupę wiadomości w pierwszej kategorii stanowią informacje dotyczące produkcji cukru i działalności z nią związanej: problemów z dostawami buraków cukrowych, suszy, która spowodowała liczne straty itp. Czasem autor opisywał swój stan psychiczny i choroby fizyczne.

Przez cały okres korespondencji M. Grabowski cenił swoich przyjaciół i starał się z nimi ściśle komunikować. Jeszcze pod koniec życia podjął próbę wznowienia korespondencji z J. B. Zaleskim po 26 latach przerwy. Najmniej liczną grupę informacji stanowią informacje o perypetiach rodzinnych, ale tutaj można znaleźć informacje o członkach rodziny, ich przebiegu życia i aktualnościach. W korespondencji M. Grabowskiego imponuje wytrwałość, sumienność i szczerłość, którymi przepełniona jest każda linijka. Ogólny charakter korespondencji M. Grabowskiego ma charakter nieco pesymistyczny. Z korespondencji wiadomo, że M. Grabowski był jednym ze współzałożycieli Towarzystwa Rolniczego i przedstawił projekt jego założenia, którego celem było zapewnienie finansowego wsparcia plantatorom cukru.

Słowa kluczowe: *problemy epistolarne, społeczne i domowe, światopogląd, postulaty życiowe, intencje życiowe.*

Iryna Anderson. Social and household issues of Michal Grabovsky's letters.

The present study analyzes M. Grabowski's correspondence and examines his life history, circumstances, worldview, intentions, and aspirations. It was possible to find out some of the reasons for his basic principles of worldview, attitude toward family and work, housekeeping, everyday affairs, events, etc., since the artist's epistolary reveals a lot not only about the course of his personal life, but also about the era, the progression of artistic, philosophical-aesthetic, and social thought, and the relationships between public figures of the time. In his correspondence,

Michał Grabowski, a Polish literary critic, writer, and public figure, addresses social and everyday themes, including economics, household issues, friendship, family, worldview principles, and socio-political activity. The most common sort of news in this category is regarding sugar production and related activities, such as issues with sugar bee delivery, a drought that resulted in significant losses, etc. The author occasionally mentioned his mental state and physical illnesses.

Throughout the correspondence, M. Grabowski cherished his friends and tried to communicate closely with them. Even near the end of his life, he attempted to resume correspondence with B. Zaleski after a 26-year break. The least common sort of information is about family events, yet here we may learn about family members, their lives, and other news. M. Grabowski's correspondence is notable for the perseverance, conscientiousness, and frankness that every line embodies. The overall tone of M. Grabowski's correspondence is somewhat pessimistic.

The research was carried out with the involvement of a comparative, systematic and axiological method, which led to the assessment of the artist's social and domestic conditions, as well as his everyday worries and life values.

Key words: *epistolary, social and domestic problems, worldview, life principles, life intentions.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Епістолярна спадщина, як і історико-літературні розвідки, публіцистично-критичні виступи М. Грабовського в контекстному оточенні філософських, естетичних, етичних, історіософських поглядів автора становлять те, що можна б назвати літературною концепцією М. Грабовського. У цьому дослідженні висвітлено соціально-побутову проблематику в листуванні польського літературного критика, письменника, громадського діяча Міхала Грабовського на таких рівнях: економічно-побутові питання, питання дружби, сімейні перипетії, світоглядні засади та суспільно-політична діяльність.

Оскільки основним джерелом, на яке ми спиралися при вивченні листів, було зібрання А. Бара 1934 року, документи в ньому знаходилися лише ті, які становлять інтерес для літературно-критичного аналізу. На жаль, сюди не увійшли кореспонденції, що не мали значення для літературного дослідження, а лише такі, що відображали ставлення й причетність М. Грабовського до літературних подій доби. Незважаючи на це, здійснено спробу вичленити в них і дослідити перебіг життя, умови, світоглядні переконання

М. Грабовського, його наміри та життєві прагнення. Нам удалося з'ясувати почасти причини його основних принципів світогляду, ставлення до родини та роботи, ведення господарства, буденні справи, події тощо, оскільки епістолярій митця надзвичайно багато розкриває не лише для уявлення про перебіг особистого життя, а й поглиблює знання епохи, поступу художньої, філософсько-естетичної та суспільної думки, взаємин між діячами доби. Це й становить **актуальність** розвідки.

Мета дослідження – схарактеризувати соціально-побутову проблематику епістолярію письменника, яка розширює й поглиблює уявлення про змістовність його літературно-критичної думки.

Об'єктом дослідження є епістолярна спадщина М. Грабовського 20-х – 60-х рр. XIX ст., **предмет дослідження** – аналіз кореспонденцій М. Грабовського з погляду палітри соціально-побутової проблематики.

Дослідження здійснено із залученням зіставного **методу**, системного та аксіологічного, що зумовило здійснення оцінки соціально-побутових умов митця, а також його повсякденних турбот і життєвих цінностей.

Численною групою повідомлень у категорії **економічно-побутових питань** є відомості про справи цукроваріння та пов'язані з цим заняття: клопоти з доставкою цукрових буряків, про посуху, що завдала численних збитків тощо, чим М. Грабовський займався упродовж тривалого часу. Про це йдеться в листах до Г. Головінського (від 25 серпня 1839 року, від 04 листопада 1840 року, 17 грудня 1841 року, 01 листопада 1847 року, 06 листопада 1845 року, 24 листопада 1846 року, 06 квітня 1840 року, 13 вересня 1844 року, 21 червня 1844 року, 10 жовтня 1845 року, 16 березня 1848 року, 15 травня 1844 року), до К. Підвисоцького (13 вересня 1839 року, 23 жовтня 1841 року, 02 квітня 1841 року, 21 квітня 1841 року), до Ю. І. Крашевського (від 23 вересня 1840 року), до К. Міцовського (від 02 листопада 1843 року). Також трапляються прохання Міхала Грабовського про допомогу з продажем овець і вовни (до К. Підвисоцького від 02 квітня 1841 року, 21 квітня 1841 року, 17 серпня 1840 року), інформація про нову закоханість (лист до Ю. Б. Залеського від 02 червня 1824 року) та про фінансові труднощі (до Ю. Б. Залеського від 04 березня 1824 року, від 21 лютого 1825 року, до К. Підвисоцького від 14 квітня 1842 року, до Г. Головінського від 16 квітня 1851 року). Часом автор описував свій душевний стан, констатував, що покинув Олександрівку, знеохочений веденням господарства й у Києві почувається добре, де оточує його живий літературний рух (до К. Підвисоцького з 1857 року), що знеохочений стосовно літератури, засмучений неприязним ставленням до нього котерії «Петербурзького тижневика» (до А. Грози від 10 лютого 1844 року), про своє душевне спустошення, через що закинув дослідження історичних джерел і всі свої рукописи віддав на розсуд Свідзінського, який вирішив у додатку до «України давньої та сучасної» надати польське видання козацьких листів (до А. Пшездзєцького від 16 грудня 1850 року). Також наводив відомості про реставрацію свого будинку, про непорозуміння з Г. Жевуським у фінансових справах (до Г. Головінського від 09 травня 1847 року), про власну звичку гри в карти (до Г. Жевуського від 18 травня 1847 року).

Не оминали М. Грабовського й хвороби. Про одну з них довідуємося з його кореспонденції до Г. Жевуського від 4 березня 1844 року, написаної рукою дружини М. Грабовського Пауліни. Пояснення цьому знаходимо в самому тексті: очі критика вже були в поганому стані, ні читати, ні писати літератор сам не міг, і, прагнучи зберегти ще залишену частину зору, не витрачав її на написання листів [1, с. 338]. Судячи з кількості епістол, що не були написані рукою М. Грабовського, недуга досить довго не покидала його, бо навіть відповідь 6 листопада 1845 року Г. Головінському ще написана дружиною.

Багато є також епістол М. Грабовського, адресати яких не відомі. В одній із таких від 5 жовтня 1852 року М. Грабовський звертав увагу: «мої очі вже два роки як мені не служать, навіть не пам'ятаю, коли увесь лист, як зараз, був мною написаний. З іншого боку, в мене багато життєвих проблем, які відволікають від літературної діяльності. Сподіваюсь, це скоро мине» [1, с. 361].

Окремої уваги заслуговує **питання дружби** в епістолярній спадщині. Перший лист М. Грабовського, що дійшов до нас, адресований Б. Залеському від 17 листопада 1823 року. Він свідчить про їхні тісні відносини, адже тут М. Грабовський з приємністю згадує перебування в гостях у адресата, і навіть просить вислати грошей, не запевняючи при цьому, коли він їх поверне й чи поверне взагалі. Цей факт зайвий раз підтверджує, наскільки близькими й довірливими були їхні взаємини. У кореспонденції від 9 серпня 1925 року М. Грабовський писав Ю. Б. Залеському, що познайомився з їхньою спільною кузиною А. Проскуріною і вони багато говорили про Ю. Б. Залеського [1, с. 18]. Ці кілька слів дають нам змогу зробити висновки про те, що, очевидно, обидва літератори мали спільних родичів, але досить далеких, оскільки польський критик познайомився зі згаданою кузиною вже в дорослому віці.

Значна кількість епізодів містить прохання про приїзд або про зустріч. Так, у листі до А. Грози від 02 серпня 1840 року читаємо про перебування його друзів А. Грози й Е. Єзерського в Олександрівці. В ще одній депеші – від 06 квітня 1840 до Г. Головінського, польський критик обіцяє Г. Головінському приїхати до села Стебльова. Також є згадки про їхню зустріч із Г. Жевуським у цьому ж пункті в листі до Г. Головінського від 28 червня 1843 року; а вже 27 вересня 1843 року адресант оповідає тому ж Г. Головінському про пригоди під час повернення зі Стебльова. У цьому ж листі, між іншим, автор розповідає адресатові про свого приятеля П. Куліша, якого високо цінує. Наступного року М. Грабовський мав наміри поїхати до Києва на зустріч із Г. Жевуським і Г. Головінським, хоча йому це не вдалося (листи від 02 та 24 квітня 1841 року до К. Підвисоцького).

Маємо також низку описів знайомих М. Грабовського, у яких позиціонує як позитивна, так і негативна оцінка. У листі до А. Янішевського від 4 лютого 1841 р. читаємо: «Граф Г. Жевуський має близько 50 років, швидко думку, відмінну обізнаність у науках, католицьку побожність, незрівнянний товариський гумор, багато подорожував, зараз мешкає в Києві задля навчання дітей. Особисто до цього часу я його не знав, це людина легкого спілкування та трохи старопольського духу» [1, с. 406]. Не оминув уваги польського літератора й К. Свідзинського: «Костянтин Свідзинський: добре серце, чудовий розум, найвлучніші вирази, він нагромадив великі скарби книжками, рукописами, монетами» [1, с. 407]. А І. Головінський був капеланом і професором Київського університету: «Людина дуже молода, бо йому не більше тридцяти років, багато знав і наполегливо працював» [1, с. 408]. Граф А. Пшездзецький, автор роману «Подорожі до Швеції», французьких і польських драм, «був молодий чоловік двадцяти кількох років, вихований у Берліні, син багатой подільської родини, служив при київському губернаторі. Обличчя приємне, аристократична постава, дуже ввічливий і манірний. Почавши так недавно писати польською мовою, писав чисто і красиво» [1, с. 409]. А граф Густав Олізар – це легка думка, світлий, веселий, сатиричний, вибрав собі писання сатиричних віршів. Познайомився критик також із Е. Масальським, автором роману «Пан Підстолиць». Це був «красивий молодий чоловік, але скільки разів він висловився, стільки ж і дивував усіх, показуючи себе з негативного боку. Усі речення його примітивні, невлучні, запізнілі за станом думок, а похвали, якими він наділяв творів і письменників, свідчили про низький естетичний смак» [1, с. 410].

У зрілому віці польський критик знову згадував молоді роки, пишучи листи до своїх уманських приятелів. Дивлячись на свій родинний маєток, він писав до С. Гоцинського 20 червня 1860 року: «Ти б сьогодні не впізнав Олександрівку: дерева, що колись ти мені допомагав садити і сам садив, розрослися, у будинку нагромадження пам'яток історії й мистецтва, але сьогодні він уже майже нежила пустеля. Моя кохана мама, яка завжди тебе згадувала, уже десять років не живе. Я сам залишив ті краї, живу вже кілька років у Києві, а деталі про мене можеш дізнатися від того, хто тобі цього листа привезе» [1, с. 395]. Йому було приємно й водночас болісно згадувати молодість і теплоту їхніх взаємин.

Повертаючись до переписки М. Грабовського з Ю. Б. Залеським, привертає увагу факт, що після 1828 року настала пауза в їхньому спілкуванні, яка тривала двадцять шість років. В останній депеші від 19 вересня 1828 року, перед перервою, критик обіцяв не писати більше до

Ю. Б. Залеського, допоки той не надішле відповіді. Це була остання відома нам епістола перед польським листопадним повстанням. Можливо, однією з причин відсутності спілкування стали розбіжності в поглядах на мету заворушення. Навесні 1856 року М. Грабовський відновив листування з Ю. Б. Залеським, а в примітці знаходимо інформацію, що епістола була передана адресатові в Парижі Антонієм Проскурою в жовтні 1856 року, і стала першою спробою відродити старі приятельські стосунки літераторів. У цьому посланні М. Грабовський писав про дружбу з Ю. Б. Залеським, про те, що останній був одним із «тих, кого пам'ять береже найбільше. З тобою, мій дорогий, живу незрівнянно більше, ніж із тими, хто мене оточує» [1, с. 391].

На власне **сімейні перипетії** випадає не дуже багато відомостей. У листі до К. Підвисоцького від 08 березня 1835 року читаємо, що рідний брат М. Грабовського купив село Бірки, також тут наявний опис села й панського дворища. Далі спостерігаємо цілком буденну інформацію про хвороби членів родини, народження або смерть дітей тощо. Така інформація присутня в досить значній кількості епістол (до К. Підвисоцького від 22 грудня 1839 року та від 20 лютого 1840 року, до Густава Олізара від 11 березня 1840 року, до Г. Головінського від 27 вересня 1840 року, до К. Міцовського від 13 березня 1841 року, до Г. Головінського від 06 квітня 1840 року, до К. Підвисоцького від 12 квітня 1842 року, до А. Пшездзєцького із 1854 року).

На шпальтах листів знайшли своє відображення й **світоглядні засади** М. Грабовського. Передосім у листуванні М. Грабовського вражає наполегливість, сумлінність та відвертість, якою просякнутий кожен рядок. Загальний характер кореспонденцій М. Грабовського має почасти песимістичний темперамент. 16 лютого 1825 року він писав Ю. Б. Залеському: «Напевно, немає в тебе нікого, хто б смутніше за мене дивився на життя» й продовжував: «Страждання є основою життя» [1, с. 10]. Але, на жаль, автор не розкрив причини свого обтяжливого, гнітючого стану. У цей період він перебував у Варшаві. Можливо, завадою стало нерозділене кохання до якоїсь співачки, що мало місце на той час. Відома лише одна жартівлива кореспонденція за весь період переписки М. Грабовського із Ю. Б. Залеським. Так, 17 лютого 1826 р. автор розповідав про свої відвідини Києва разом із Я. Креховецьким, змальовував, як вони жартома читали роман «Поята, дочка Лездейки» Ф. Бернатовича й «Марію» А. Мальчевського. Лише в цій епістолі не знаходимо того журливого настрою, яким пронизана більшість його кореспонденцій.

Окрім того, наявні роздуми про стосунки землевласників і селян (до К. Джебєцького від 28 квітня 1842 року), про аристократію, релігію, про суттєвий і зайвий філантропізм (до А. Янішовського від 05 червня 1842 року), про різні суспільні та релігійні елементи (до Й. Янішовського від 20 лютого 1842 року), про аристократію й демократію, про французьких емігрантів (до Й. Пашковського від 12 травня 1844 року), про умови творчої праці (до Й. Пшецлавського від 18 серпня 1845 року), про цивілізацію та польське просвітництво (до Г. Жевуського від 15 квітня 1846 року), про значення інтелігенції в абсолютному розвитку, про розвиток відповідно до пантеїстичної та католицької філософії (до Г. Жевуського від 20 травня 1847 року), а в листі від 01 серпня 1847 до Г. Жевуського автор заступається за єзуїтів. Також відображено філософські погляди на цивілізацію, суспільства й народності, про польське мистецтво (до Г. Жевуського від 13 вересня 1846 року), а також про роль аристократії (до К. Підвисоцького від 29 травня 1860 року).

У листі до Ю. І. Крашевського від 10 липня 1840 року після смерті сина М. Грабовський писав: «Бог обдарував мене міцною і сталою вірою, що немає смерті для тих, у кого Він улив свій дух <...> Усе, що читаю і про що думаю, навертаю до цієї теми. Ти не повіриш, якою втіхою для мене є пізнання праць школи католицької філософії, кореспонденція в релігійних справах із І. Головінським» [1, с. 148]. Очевидно, саме в цій трагедії й криється та католицька філософія, прибічником якої згодом став М. Грабовський, і горе підштовхувало митця до роздумів і висновків, дотримуваних до кінця життя.

Особливою рубрикою в епістолярній спадщині М. Грабовського є лист до Ю. Струтинського від 21 лютого 1843 року. Лист став публічним і зіграв злий жарт із його

автором. Та не варто на ньому зупинятися оскільки він заслуговує на окремий детальний розбір. Проте навіть після цього випадку в депеші до Г. Головінського від 15 січня 1844 року митець зазначав, що від своїх політичних поглядів не відмовиться, і доповнив цей лист думками про стосунок до суспільства.

Суспільно-політична діяльність та особистий розвиток польського діяча висвітлено досить різноманітною палітрою фактів. Окрему групу складають згадки про часописи, які становлять найбільшу частку нереалізованих творчих намірів згаданого літературознавця. Детально по це описано в іншій статті (Руденко І. Епістолярій Міхала Грабовського: нереалізовані творчі наміри). Згадував митець також про запрошення бути дописувачем деяких публіцистичних видань, як от: «Літературний тижневик» (до К. Підвисоцького від 20 лютого 1840 року), «Літературна кореспонденція», про її мету, план і значення, а також про припинення її існування (до Е. Земенської 20 вересня 1843 р.).

Значну увагу в листуванні М. Грабовський приділяв питанням колекціонування стародавніх документів, книжок та загалом предметів старожитності. Про це свідчать його численні особисті згадки в епістолярній спадщині: про отримання історичних документів та їхній опис (до Г. Головінського від 17 грудня 1841 року); що отримав від п. Свєнтожецького кілька рукописів та інвентар лебединівської волості з 1575 року з підписом Альбрехта Радзивілла (до А. Пшездзєцького від 27 лютого 1842 року); просить вислати матеріал про деталі з історії Бердичева (до Г. Головінського від 05 липня 1843 року); просить про щоденник із часів листопадового повстання (до К. Міцовського від 02 листопада 1843 року). В одному з повідомлень – до Г. Головінського від 13 вересня 1844 року – автор повідомив, що ціле літо розкопував могили в археологічних пошуках, проте небагато знайшов, під могилами знаходив катакомби і так звані майдани. 23 жовтня 1841 року в листі до К. Підвисоцького М. Грабовський констатував, що познайомився з якимось Прозором, котрий дав йому близько 200 номерів історичних рукописів. Викликає інтерес згадана колекція автентичних документів, вона свідчить про зацікавленість критика історією рідного краю і високий рівень освіти митця. Також критик описував зібрання історичних портретів, яке князь Оболенський мав намір видати, але проєкт не вдався через брак історико-біографічних фактів (до Г. Головінського від 30 березня 1844 року) і констатував, що почав археологічні та географічні дослідження у зв'язку з початком роботи над студіями «Україна давня та сучасна» (до Г. Головінського від червня 1844 року).

Принагідно митець зізнався Ю. І. Крашевському в листі від 27 вересня 1840 року, що дуже любить малярство: «Я навіть багато часу своєї молодості, часу, що міг би обернути на зібрання потрібніших мені зараз відомостей, змарнував на водіння олівцем і пензлем. Мені залишились вроджена любов і глибокі почуття не лише до поетичної творчості, а й до малювання» [1, с. 165].

Окрему групу новин у листуванні М. Грабовського становить утворення та розвиток Сільськогосподарського товариства. Із епістоли до А. Грабянки від 13 січня 1860 року відомо, що М. Грабовський був одним зі співзасновників Сільськогосподарського товариства та представив проєкт його заснування, що мало за мету надання фінансової підтримки для цукроварів. Пізніше згадано про труднощі з цим товариством, про невдачі в земській справі, що проєкт статуту Сільськогосподарського товариства М. Грабовський вислав до Петербурга тощо (до А. Грабянки від 26 січня 1860 року, до К. Підвисоцького від 29 травня 1860 року).

Чимало інформації маємо й про погляди на відміну кріпосного права. Єдиним порятунком для збереження державного устрою митець уважав розкріпачення селян і надання їм компенсації провінційними банками, та він переконався, що його думки не знайдуть порозуміння (лист від 1859 р. до А. Грабянки). Автор вважав, що відміна кріпосного права це не реформа, а революція, і порятунок для громадян бачив лише в земських банках (до А. Грабянки від 28 січня 1860 р.). У кінці 1860 року Міхала Грабовського було вибрано директором Київського торговельного банку з плеча шляхти, про що дізнаємося з листа до того ж А. Грабянки з кінця 1860 року, де, окрім переліченого вище, міститься інформація про роль шляхти та необхідності видання публічних кредитів для неї, а також про послугу для

Я. Креховецького, якому не без допомоги М. Грабовського надано звання куратора Археологічної комісії [1, с. 439].

Не оминули його епістолярій також відомості, що мали політичне значення для регіону. Наприклад, у повідомленні до К. Підвисоцького від 19 січня 1863 року М. Грабовський писав про труднощі із Земським банком, викликані січневим повстанням, повідомляв, що п. Кроненберг запропонував йому, М. Грабовському, посаду редактора «Польської газети», і що п. Вельопольські обійняв посаду директора виховання й члена Ради Стану (законодавчий орган того часу). У листі до Ю. І. Крашевського від 08 квітня 1862 року критик сповіщав про свій виїзд до Петербурга задля участі в політичному житті країни, адже констатував про те, що він не обійняв посади чиновника в Петербурзі. Окрім цього, знаходимо інформацію про його повернення до Києва з виборів, де головну роль відігравали Злотницький і Тишкевич. Критик зазначив, що не обійшлося там без плутанини, у результаті роль спікера отримав Тишкевич, а Злотницький став куратором на посаді Маршицького. М. Грабовський не прийняв пропозицію бути куратором, побоюючись обов'язків (до Г. Головінського від 16 листопада 1844 року). Згадував М. Грабовський і про проєкт заснування Товариства мистецтв (до Й. Пшецлавського, червень 1846 року) і про побудову дзвіниці при Київському костьолі (до Г. Головінського від 20 лютого 1847 року).

28 березня 1840 року в черговій кореспонденції М. Грабовський жалівся Ю. І. Крашевському на недобросовісне виконання своєї роботи друкарем п. Глюксбергом. Автор повідомляв, що той ошукує з книжками, не надсилаючи їх вчасно, і друкує його праці з грубими помилками. Наприклад, третій том «Літератури і критики» взагалі був підданий поправкам із боку видавця, і навіть цілі речення були усунуті, на що М. Грабовський висловив обурення й шукав інших шляхів для друку подальших рукописів [1, с. 138].

Висновки. Після виходу у світ збірки листів М. Грабовського 1934 р. С. Шпотанський у 1935 році писав, що ця кореспонденція впроваджує нас у літературні помисли та творчість М. Грабовського. Усі листи присвячено повністю літературній теорії, літературним питанням, аналізуванню нових книг. «Складається враження, ніби тих людей більше нічого не турбувало» [2, с. 24]. Проте в цьому дослідженні проаналізовано наявну інформацію про повсякденне життя польського митця – людину зі своїми проблемами, переконаннями, турботами, негараздами й radoщами. Звичайно, у переписці присутні й відомості про його спосіб життя, родину тощо. Саме ця інформація дає змогу об'єктивно охарактеризувати умови, у яких формувалися й розвивалися його судження, плани, концепції. Завдяки листам нам удалося довідатися про багато фактів із його життя, зокрема: фінансові труднощі М. Грабовського, публічну діяльність і ставлення до друзів, про хвороби та сімейні трагедії. Цим можна пояснити певний відхід від літературної діяльності, його справжні причини. Зрозумілим став іще один важливий чинник, який весь час підштовхував митця до роздумів про значення католицької віри в житті людини – смерть кількох дітей, а також листування з І. Головінським і вивчення праць із філософії католицизму.

Список використаних джерел та літератури

1. Bar A. Michała Grabowskiego listy literackie. Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1934. 450 s.
2. Szpotański St. Korespondencja Michała Grabowskiego. Kurier Warszawski. 1935. № 3. S. 24.

References (translated & transliterated)

1. Bar, A. (1934). *Michała Grabovskiego listy literackie [Mykhajla Grabovskiego literary letters]*. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności [in Polish].
2. Szpotański, St. (1935). Korespondencja Michała Grabowskiego [Correspondence of Michal Grabovski]. *Kurier Warszawski – Warsaw Courier*, 3, 24 [in Polish].

Статтю отримано 06.06.2024 року.

Прийнято до друку 02.08.2024 року